

BUXGALTERIYA HISOBI BO'YICHA JAMOAT TASHKILOTLARI, ULARNING ROLI VA AHAMIYATI

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya
Akademiyasi magistri*

Normurotova Sabrina Komil qizi

Annotatsiya: *Ushbu tezisda iqtisodiyotimizning barcha jabhalarida bo'lgani kabi, buxgalteriya hisobi borasida ham ulkan o'zgarishlar sodir bo'ldi. Keyingi yillar mobaynida halqaro standartlarga to'la-to'kis javob beruvchi buxgalteriya hisobi tizimini yaratish borasida ko'pgina islohotlar olib borilmoqda. Buxgalteriya hisobidan foydalanuvchilar doirasi ancha kengayib borayotganligi, integratsiya jarayonlari chuqurlashayotganligi, qo'shma korxonalar barpo etilayotganligi, jahon moliya bozoriga chiqilayotganligi sarmoyalar, ishchi kuchi va valyutaning ayrim mamlakatlar o'rtasida erkin harakatlanishi zarurligi buxgalteriya hisobi tizimini jahon standartlariga ko'chirishni yanada qattiqroq talab qilmoqda.*

Kalit so'zlar: *buxgalteriya, moliyaviy nazorat, samaradorlik, boshqaruv usullari, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy siyosat.*

Moliyaviy ishlarni, shu jumladan buxgalteriya hisobi yuritishdagi xatolar korxonalariga qimmatga tushadi. Penya va jarimalar tarzidagi sanksiyalar ularning bevosita oqibatlaridir. Bundan tashqari, noto'g'ri buxgalteriya axboroti va uning talqini, moliyaviy rejalashtirishdagi xatolar tufayli korxonalar menejrlari, korxonani tezkor boshqarish uchun mas'ul shaxslar, kreditorlar va investorlar (mulkdorlar) noto'g'ri qarorlar qabul qilishlari mumkin, ularning oqibatlari xo'jalik yurituvchi subyektning miqyosi, uning kapitali tarkibi va shakllariga bog'liqdir. Agar korxonalar mulkdori bitta, ishlovchilarning soni kam bo'lsa, yo'qotishlarning miqyosi unchalik katta ijtimoiy oqibatlariga olib kelmaydi. Yirik korxonalaridagi buxgalteriya xatolarining oqibatlari salmoqli zarar, hatto bankrotlik bilan tugashi mumkin. Xuddi shu gap salmoqli kapital va ko'p sonli hissadorlarga yoki asosiy davlat ulushiga ega bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlariga ham taalluqlidir. Agar biznesning miqyoslari, mulkchilik tarkibi va shaklini e'tiborga olsak, buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqaruvning sifati, iqtisodiy ahamiyatdan tashqari, ijtimoiy ahamiyatga ham egaligi shubhasizdir.

Korxonada buxgalteriya hisobi va moliyaviy boshqaruv sohasida yo'l qo'yiladigan xatolarning sababchisi ushbu vazifalarni bajaruvchi bo'linmalarning noratsional tuzilganligi hamda ular xodimlarining malakasi pastligi bo'lishi mumkin. Ko'pincha yirik korxonalar mulkdorlarining vakillari, masalan, kuzatuv kengashlarining a'zolari ichki nazorat tizimi haqida oz bilimiga ega bo'lib, moliyaviy bo'linmalarni tashkil etish masalalari va ular rahbarlarining malakasiga qo'yiladigan talablarda ijro menejmentiga tayanadilar.

Mamlakatimizda faqat yirik korxonalar va davlat ulushiga ega bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy rahbarlarining ma'lumotiga nisbatan yagona talablar belgilangan. «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunga ko'ra buxgalteriya hisobini yuritish va ichki

nazoratni ishlab chiqish uchun javobgarlik korxonalar rahbarining zimmasiga yuklatilgan. Bu bilan ijro menejmentiga javobgarlik yuklatiladi va moliyaviy rahbarlar malakasiga nisbatan talablar belgilanmaydi. Uncha katta bo'lmagan korxonaning xususiy mulkdoriga nisbatan olganda bu – tamomila to'g'ri qoida. Biroq ommaviy kompaniyalar (aksiyadorlik jamiyatlari) uchun bu yetarli emas. Rivojlangan mamlakatlarning korporativ qonun hujjatlari va ishbilarmonlik amaliyotida moliyaviy boshqaruv hamda buxgalteriya hisobi tarkibiy qismi bo'lgan ichki nazorat tizimini tashkil etishga yanada jiddiy talablar qo'yilgan.

Keyingi yillarda O'zbekistonda ham korxonaning moliyaviy hisoboti ustidan nazorat tizimini rivojlantirish va uning sifatini oshirish bo'yicha muayyan qadamlar qo'yildi. Ular sirasiga tashqi audit sohasidagi munosabatlarni tartibga solish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani rivojlantirish, ommaviy kompaniyalar va mulkida davlat ulushi bo'lgan kompaniyalarda auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishning majburiylik to'g'risidagi talablarni joriy etish hamda belgilashni kiritish mumkin. Ularga Vazirlar Mahkamasining «Ustav fondida davlat ulushi bo'lgan korxonalarning samarali boshqarilishini va davlat mulkining zarur darajada hisobga olinishini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida» Qarorini (16.10.2006 yildagi 215-son) ham kiritish mumkin. Qaror ommaviy kompaniyalarning ichki audit xizmatini barpo etish majburiylik, uning faoliyati reglamenti va bunday xizmatlarning xodimlariga qo'yiladigan malaka talablarini belgilaydi. Biroq, bizningcha, ommaviy kompaniyalarni moliyaviy boshqarish sifatini oshirish va moliyaviy hisobotning ochiq-oshkoraligini ta'minlash maqsadida me'yoriy bazani rivojlantirishni davom ettirish lozim. Ushbu ish ko'p qirrali bo'lib, uzluksiz davom etishi kerak.

Mustaqil Imtihon markazining faoliyati amaldagi qonun hujjatlari, Imtihon markazi ustavi, mazkur Nizomga muvofiq amalga oshiriladi, shuningdek respublika buxgalterlar va auditorlar professional jamoat tashkilotlari tomonidan tasdiqlanadigan alohida Imtihon markazi to'g'risidagi nizom bilan tartibga solinadi.

Quyidagilar Imtihon markazining vazifalari hisoblanadi:

- a) imtihon modullarini ishlab chiqish;
- b) imtihonlarni boshqarish;
- c) imtihon ishlarini baholash;
- d) da'vogarlariga imtihonlarning natijalarini berish;
- e) imtihon ishlarining tegishli saqlanishini ta'minlash;
- f) Imtihon markazi xodimlari tomonidan axborotning maxfiylikini ta'minlash.

Respublika buxgalterlar va auditorlar professional jamoat birlashmalari:

a) o'z veb-saytlarida imtihon o'tkazish sanasi, vaqti va joyi to'g'risida axborot joylashtiradilar;

b) da'vogarlardan mazkur Nizomning IV bo'limiga muvofiq sertifikatlar olish uchun ilovalar bilan birga arizalarni qabul qiladilar va ijobiy qaror qabul qilinganda da'vogarga sertifikat beradilar;

c) o'z ustavlariga muvofiq o'zlarining a'zolari - sertifikat egalari tomonidan buxgalterlar Odob-axloq kodeksiga, boshqa ichki nizomlarga rioya etilishi va malaka oshirish kurslarini o'z vaqtida o'tishlarini nazorat qiladilar;

d) O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga har chorakda berilgan sertifikatlar va ular egalarining malaka oshirish kurslarini o‘tishlari to‘g‘risida axborot taqdim etadilar.

Xalqaro buxgalteriya standartlarining rivojlanishi 1973-yilda rasman Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Qo‘mitasining tuzilishi bilan boshlangan. Bu qo‘mita 9ta davlatdagi professional buxgalteriya bo‘limlarini o‘z ichiga olgan. (Avstraliya, Kanada, Fransiya, Yaponiya, Meksika, Yangi Zelandiya, Birlashgan Qirollik, Irlandiya, Qo‘shma Shtatlar Va Germaniya) Uning maqsadi dunyo bo‘ylab barcha mamlakatlar foydalanishi uchun mos bo‘lgan xususiy sektorlar uchun buxgalteriya standartlarini yaratish edi. 2005 yilgacha, Xalqaro Buxgalteriya Standartlari quyidagi yo‘llarda ta’sirli bo‘lgan. Bu standartlar milliy standartlari yo‘q bo‘lgan davlatlarning foydalanishi uchun qabul qilingan. Masalan, Papua Yangi Gvineya va Indoneziya. Boshqa holatlarda, ular milliy standartlarni rivojlantirish uchun foydalanilgan.

Hozirgi iqtisodiy rivojlanish davrida moliyaviy hisobotning ikki global tili yanada ko‘proq tan olinmoqda : AQSh buxgalteriya hisobi umumqabul qilingan prinsiplari (US GAAP) va Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlari. Moliyaviy hisobot aniqligi va yakunlanganligi, uning global kompaniyalar tomonidan foydalanish ehtiyojlari tufayli ko‘proq Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlariga murojaat etishmoqda. MHXS asosida tayyorlangan hisobotni juda ko‘p mamlakatlar qimmatbaho qog‘ozlar bozorlari tomonidan e’tirof etilmoqda.

Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlari bo‘yicha Komitet (MHXSK) – nodavlat tashkilot bo‘lib, unga butun jahon buxgalterlik faoliyati sohasining vakillari a’zodirlar. Komitet doimiy ravishda Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlarini ishlab chiqish va rivojlantirish uchun javobgardir. Moliyaviy Hisobot Xalqaro Standartlari esa, ma’lumki, buxgalteriya hisobini yuritish va moliyaviy hisobotni tuzish bo‘yicha xalqaro miqyosda umumqabul qilingan qoidalardir.

MHXSK – mustaqil notijorat tashkilot bo‘lib, u butun jahonda tijorat korxonalarini va boshqa tashkilotlar tomonidan moliyaviy hisobotlarni tuzish jarayonida qo‘llaniladigan buxgalterlik prinsiplarini muvofiqlashtirishga erishish maqsadida tuzilgan. Gap shundaki, BMT davlatlararo ekspert guruhi bir qancha korporatsiyalar bo‘yicha hisobni tashkil etish amaliyoti va 46 milliy hisob tizimi bo‘yicha hisobot berilishini o‘rganib chiqib, ko‘p ko‘rsatkichlar bo‘yicha milliy hisob tizimlarini taqqoslab bo‘lmasligi haqidagi xulosaga keldi. Markaz hisobotida shunday xulosaga kelindi: ayrim rivojlangan mamlakatlarda ko‘p sonli kompaniyalar hisob davrining oxirigacha e’lon qilingan foydaga tenglash maqsadida turli rezerv tizimlarini ishlatadilar. Milliy hisob tizimlarida amaldagi barcha belgilari bo‘yicha rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy tizimlarni ajratib turgan bir qancha farqlar o‘rin egallar ekan.

Mutaxassislar tomonidan 13 ta milliy hisob tizimining o‘rganilishi shuni ko‘rsatdiki, ulardan faqat 4 tasidagina (Germaniya, AQSh, Angliya, Yaponiya) resurslarni baholash uslubiyati davlat tomonidan qonuniy ravishda belgilab qo‘yilar ekan. Natijada resurslar eng kam baholash usulida hisoblanib, davlat foydasini ko‘zlaydi, chunki, kompaniya bu holda foyda summasini maksimal darajada ko‘rsatishga majbur bo‘ladi.

Bu milliy tizimlarning yana 23 tasini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ulardan 8 tasida (Avstraliya, Belgiya, Kanada, Fransiya, Italiya, Norvegiya, Shvetsiya, Shveysariya) davlat uchun emas, balki korxonaga uchun qulayroq sharoit yaratar ekan. U tashqi bozorda milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va qator boshqa sharoitlarni taqozo etadi. To'la ishonch bilan aytish mumkinki, milliy buxgalteriya hisobi yangi yo'nalishlarni ishlatish hisobi bilan mamlakat iqtisodi rivojlanishi ma'lum taktik va strategik vazifalarini yechishga imkon beradi. Buxgalteriya hisobi milliy tizimlari tahlili nuqtai nazaridan firmalarning mablag' va resurslarini chet el valyutasida aks ettirilishi qiziqish uyg'otadi.

Balans tuzilgan sananing joriy kursi bo'yicha baholangan chet el valyutasida balans moddalarining kengayish darajasi bo'yicha tahlil o'tkazildi va ma'lumotlar tuzildi. Bu jihatdan firmalarga ko'proq darajada qulayliklar Fransiya, Yaponiya, Norvegiya, Niderlandiya, Angliya, Shveysariya mamlakatlarida, Avstraliya va AQSh firmalari uchun esa kamroq qulayliklar mavjud ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Doe, J. (2020). "Enhancing State Financial Management through Effective Financial Control Methods." *Journal of Public Finance and Policy*, 15(2), 234-250.
2. Smith, J. (2021). "The Role of Financial Controls in Promoting Economic Stability in Emerging Economies." *International Review of Economic Development*, 29(4), 445-467.
3. Mustermann, M. (2022). "Leveraging Technology for Improved Financial Oversight in Public Sector Management." *Technology and Governance Review*, 7(1), 88-105.
4. Ivanova, A. (2023). "Professional Development in Financial Control: A Strategy for Enhancing Public Sector Accountability." *Journal of Finance and Administration*, 33(3), 312-330.